

Szigeti Péter:

Állam- és demokráciaelméletek*

A jövőre vonatkozó előrejelzések készítésénél az elsőként fölmerülő kérdés az, hogy mire alapozva prognosztizáljunk. Az utópiáktól, spekulációktól eltérően – melyek gyakran a valós folyamatoktól elszakadva mutatnak utat a jövőbe – Szigeti a mai helyzetből igyekszik kiindulni. *Milyen tehát a jelen, amelyben élünk?* Az emberiség ma nem áll nagy, forradalmi változások előtt. Ezzel szemben a kapitalizmus egész világra kiterjedő térhódítása várható. Túlzottan nagy optimizmusra tehát nincs ok. Az emberek viszont szeretnek kedvező perspektívát látni maguk előtt. E szerepet ma a szabadság és a demokrácia töltheti be.

A kapitalizmus említett térhódítása természetesen nem zárja ki, hogy a helyi jellegzetességek a jövőben is fennmaradjanak. Újabb, a hatvanas-hetvenes évekbeli felszabadító mozgalmakhoz hasonló antikapitalista mozgalmakra azonban nem lehet számítani. A mozgásteret csak a kapitalizmus különböző válfajain belül lehet keresni. Ilyen változat pl. a szociális piacgazdaság, mely csupán a piacgazdaság szociális szempontok figyelembe vételével történő befolyásolását jelenti, és nem a kapitalizmus meghaladását. De ugyanígy nem haladja meg a kapitalizmust az ökoszociális piacgazdaság sem.

Ami az elmúlt évtizedeket illeti, a kapitalizmus ellen forduló (a szocialista országok) kívülretek a kapitalista világgazdaságon; a kapitalista világrendszerbe beilleszkedni akarók jelentős részének pedig hosszabb távon is a fejlettek számára történő erőforrás-elvonással kellett szembenéznie.

Milyen a mai kapitalizmus? E kérdést annál is inkább érdemes megválaszolni, mert – mint arról szó volt – e berendezkedésnek jelenleg nincs alternatívája.

A fejlett országokat manapság az egyébként a New Deal Amerikájában és az észak-európai országokban gyökerező jóléti állam lebontása jellemzi. A jóléti államnak esetleg néhány északi országban élhetitek tovább bizonyos maradványai.

A II. világháború utáni időszakot jellemző keynesiánus gazdaságpolitika már régen nem az, amit kezdetben jelentett. Korábbi szociális töltetét elvesztette, "elfajzott", elsősorban a nagytőke, a multinacionális vállalatok érdekeit szolgálja. Ennek a folyamatnak természetesen megvan a maga objektív oka (a világháború utáni növekedési korszak lezárulása), ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy ma a fejlett országokban a szociális juttatások leépítése, a társadalom igény szintjének a csökkentése a cél. Új individualizmus van kibontakozóban, mely a verseny

* Ez és a következő összefoglaló az 1994. április 11-13-én tartott "Alternatívák" című TEK-héten elhangzott előadások közül dolgoz fel kettőt. (A szerk.)

fokozódásával, kiterjedésével és a konzervatív értékek fölelevenedésével jár együtt. Utóbbi részeként felértékelődik a család, a magántulajdon és reneszánszát éli a vallás.

A törés a jóléti államok fejlődésében a hetvenes évek közepén (1973-1975 körül) következett be. A szociáldemokrácia azóta visszaszorulóban van. A fő ellentét ma a konzervativizmus és a liberalizmus között áll fenn – akárcsak az I. világháború előtt, azzal a különbséggel, hogy akkor a szociáldemokrácia erősödőben volt.

A szociáldemokrácia veresége, hogy nem sikerült nemzetek fölötti szintre emelnie a keynesiánus gazdaságpolitikát. Ezért ma konzervatív értékek jellemzik ezt a szintet, ezek jegyében történik a beavatkozás az egyes országok gazdaságpolitikájába. Nincsenek elismerve a kollektív és szociális jogok, mert ellenkező esetben – legalábbis a konzervatív vélekedés szerint – az egyéni szabadság és a szabad verseny lenne veszélyben.

Mára a szociáldemokraták is hasonló, ha nem ugyanolyan elvek alapján képzelik el a gazdaság irányítását, mint a konzervatívok és még inkább, mint a liberálisok. Nem lépnek föl pl. a vegyes gazdaságért, ehelyett azt hangsúlyozzák, hogy ők jobban el tudnák végezni a gazdaságpolitikai feladatokat, mint politikai ellenfeleik.

Konzervatív világban élünk tehát, még ha ez – pl. a fejlettségbeli különbségek miatt – nem is teljesen egyforma mindenütt.

Ebben a helyzetben öt demokráciával kapcsolatos elméletről, ill. állásfoglalásról érdemes szót ejteni. Ezek a következők:

1. Konzervatív elmélet. (*"Kormányozhatatlansági paradigma."*) Ez az elmélet legszembeszökőbben annak a trilaterális bizottságnak a jelentésében jelenik meg, melyet három földrész egy-egy tudósa (Huntington, Watanuki, Prossier) készített. E jelentés szerint a túl sok demokrácia válságjelenségekhez vezet. Meg kell tehát találni azt a pontot, ahol a demokrácia és a kormányzóképeség is biztosítva van.

A bizottság a demokrácia prototípusának az amerikai tartja. Amerikának tehát joga van a más államok belügyeibe történő beavatkozásra. Az amerikai értékek univerzálisak, ezért ezek jegyében kell megteremteni más országok intézményeit is. Mint látható, ez a felfogás meglehetősen tág mozgásteret biztosít az USA számára. Ami pedig az eredményességét illeti, a mai világpolitikai rendszert valóban "Pax Americana"-ként írhatjuk le, még akkor is, ha az USA-nak konkurenciával is (Japán, Európai Unió) szembe kell néznie. Azt viszont ez a konkurencia sem kérdőjelezi meg, hogy a világban zajló események mindenekelőtt a centrumországok érdekeit szolgálják.

2. A pluralista demokrácia híveinek felfogása. E felfogás táborát az előadó szerint elsősorban kispolgári erők alkotják, ugyanakkor nem áll távol a frankfurti iskolától sem. Az érdekkifejezés, az érdekvérvényesítés szabadságát kérik számon a létező politikai rendszereken. A társadalom bizonyos, hátrányos helyzetű csoportjai (pl. diákok, nyugdíjasok) ugyanis nem képesek erre önerejükből. Nem szervezhetőek, nem

konfliktusképesek és nem tudnak teljesítményük visszafogásával sem megfelelő nyomást gyakorolni. Nemcsak egyes csoportokkal, hanem célokkal, ügyekkel kapcsolatban is jogosan vethetők fel a fent elmondottak. Így szenvednek hátrányt rendszeresen pl. a környezetvédelem, vagy a béke szempontjai a hadiipari érdekekkel szemben.

Mint az eddigiekből is kitűnik, ez a felfogás bizonyos mértékig ellentétben áll a konzervatív elmélettel. Míg az a kormányozhatatlanság veszélyét helyezi előtérbe, addig a pluralista demokrácia hívei az érdekkifejeződés problémáira igyekeznek felhívni a figyelmet. A kormányzás szerintük lehetséges.

3. A következő elmélet a *liberalizmus mai formája*, mely leginkább Robert Dahl nevével fémjelvezhető. Az irányzat elképzelései röviden az alábbiakban foglalhatók össze. Mivel szükségképpen kisebbségek uralkodnak, a demokrácia feltétele nem a többség uralma, hanem az elit nyitottsága, és az, hogy az elit egyes csoportjai között verseny legyen. Ezt a helyzetet Dahl műszavával élve poliarchiaként, "sokközpontúságként" írhatjuk le.

4. *Szociáldemokrata állásfoglalás.* E felfogás szerint a demokrácia fénykorát a hatvanas-hetvenes évek jelentették, amikor is a teljes ellenzék legálisan működhetett és az emberi jogok korlátokat szabtak a demokrácia működésének. Ez a helyzet azonban nem a liberalizmus önfejlődése, hanem a munkásmozgalom tevékenysége következtében állt elő.

A kapitalizmus kapcsán mára elmondható, hogy – mint arról már volt szó – a szociáldemokraták nem kívánnak a annak alapelveihez nyúlni. Nem cél többé a kapitalizmus transzcendentálása.

5. *A világrendszerkutatók véleménye.* E kutatók a világrendszer és a demokrácia közötti összefüggést vizsgálták. 90 országra kiterjedő empirikus vizsgálatuk alapján arra jutottak, hogy nagyfokú állandóság figyelhető meg az államok körében a centrum - félperiféria - periféria besorolás tekintetében. 1938-1950 és 1975-1983 között mindössze Japánnak és Olaszországnak sikerült felemelkednie félperiférikus helyzetéből a centrumországok közé, ill. Tajvan és Dél-Korea tudott a perifériából kiszakadva félperifériához tartozó országgá válni. Emellett viszont – és ez az érem másik oldala – lecsúszni is egyedül csak Ghana csúszott le, mégpedig a félperifériáról a perifériára. A félperiféria lakosságának 92%-a tekintélyuralmi viszonyok között él. A kivételt Írország és Costa Rica jelenti. A vizsgálat tanulsága, hogy a demokrácia csak az anyagi jólét által biztosított kedvező feltételek mellett képes működni.

ELHANGZOTT

Anyagi jólét azonban Magyarországot sem jellemzi. Ennek ellenére bízunk kell abban, hogy a demokrácia gyökeret fog verni nálunk, aminek érdekében nekünk is van mit tennünk. A kiüresedő képviseleti demokrácia, a pártokrácia mellett, ill. azt kiegészítve erősíteniünk kell a társadalmi önszervező folyamatokat. A teljes individualizmussal szemben gazdasági demokráciára, vegyes gazdaságra van szükség. A magántulajdonon kívül teret kell engedni a szövetkezeti és önkormányzati tulajdonnak is – természetesen szigorú versenysemlegesség mellett.

(Készítette: Kiss Imre)